

УДК 329:316.3+316.4

<http://orcid.org/0000-0003-3274-6475>

<http://doi.org/10.5281/zenodo.1402760>

Т. П. Савельєва

СУСПІЛЬНІ РУХИ В КОНТЕКСТІ МЕРЕЖЕВОГО СУСПІЛЬСТВА

Стаття присвячена розгляду ключових особливостей суспільних рухів, їх формування та функціонування, які визначаються сутнісними характеристиками мережевого суспільства. Визначаються особливості мережевого суспільства через його ключові характеристики – мережеву структуру, інформаційно-комунікативні складові. Представлено основні фактори, що вплинули на зміну сутності та ролі суспільних рухів у сучасному соціумі та особливості залучення до суспільних рухів.

Ключові слова: мережеве суспільство, мережа, соціальні мережі, суспільні рухи, нові суспільні рухи.

Т. П. Савельєва

ОБЩЕСТВЕННЫЕ ДВИЖЕНИЯ В КОНТЕКСТЕ СЕТЕВОГО ОБЩЕСТВА

Статья посвящена рассмотрению ключевых особенностей общественных движений, их формирования и функционирования, которые определяются сущностными характеристиками сетевого общества. Определяются особенности сетевого общества с помощью его ключевых характеристик – сетевая структура, информационно-коммуникативные составляющие. Представлены основные факторы, повлиявшие на изменение сущности и роли общественных движений в современном социуме а также особенности вовлечения в общественные движения.

Ключевые слова: сетевое общество, сеть, социальные сети, общественные движения, новые общественные движения.

T. Savelyeva

SOCIAL MOVEMENTS IN THE CONTEXT OF NETWORK SOCIETY

The article is attempts to determine the features of the formation and functioning of social movements, which are determined by the new quality of society, which appears before to us as a network one.

It is defined the generalized concept of a network society - this is a society based on horizontal connections, in which the communicative network of relations is plays the main role.

The concept of a network is defined, it is considered as a set of interconnected nodes. The main features of the network are identified: mobility, informality, discreteness, the general purpose of network entities, multiple levels of interaction, voluntary ties, independence of network members, and many leaders.

There is made the conclusion about the leading role in the network society of the information and communication component. Attention is focused on the impact of the Internet and social networks on social movements. At the same time, social movements are viewed as

collective actions aimed at achieving common interests, drawing attention to their non-institutionalized form and orientation to social changes.

The factors that influence the characteristics of modern social movements are defined: the spread of virtual social networks, globalization, the change in the forms of political participation, changes in the main spheres of society, changes in the values and needs of individuals.

Attention is focused on the emergence of so-called new social movements (anti-globalization, feminism, green movement, consumers and others), there is their main characteristic presented.

The article concludes that social movements are a specific segment of civil society and acquire features related to the form of their existence - a network and the prevalence of a guide to upholding intangible values. The new quality of social movements is presents great opportunities for non-political actors to influence the political field and change its design.

Key words: *network society, network, social networks, social movements, new social movements.*

Постановка проблеми. Сучасні дослідники фіксують зміни в основних сферах суспільства, що зумовлені його новою структурою мережного зразка [див. напр., 5]. Більш того, окремі явища та процеси набувають мережових форм організації. Зокрема, це стосується суспільних рухів, які виникають під час розвитку мережових принципів організації, і у зв'язку з чим їх навіть порівнюють з мережею.

У зв'язку з цим дослідження суспільних рухів, їх формування та діяльності, потребує урахування сучасних умов, пов'язаних із розвитком мережевої організації світу – становленням мережевого суспільства.

Аналіз актуальних досліджень. Значний вклад у розвиток теорії мережевого суспільства внесли дослідники постіндустріального, інформаційного суспільства (в теоріях воно має різні назви, в залежності від розставлених акцентів) – Д. Белл, Е. Тоффлер, М. Маклюен, М. Порат, А. Турен, Е. Гідденс та інші.

Активного розвитку концепт «мережеве суспільство» набув у працях М. Кастельса. Для вченого глобальне суспільство постає як суспільство мережових структур, за яких «влада структури виявляється сильніше за структуру влади» і приналежність до тієї чи іншої мережі стає найважливішим джерелом влади і змін у суспільстві [8]. На відміну від інших теорій інформаційного суспільства, побудови М. Кастельса акцентують увагу на визначальній ролі не інформації як такої, а трансформації розрізненої і

вільно трансльованої інформації в сукупність мереж. Відповідно, суттєва роль у формуванні такого суспільства покладається на сучасні комунікації і їх поєднання у сукупність мереж.

Становлення мережевого суспільства характеризується впливом сучасних засобів масової інформації та комунікації на політико-владні відносини та процеси, на діяльність різноманітних політико-інституціональних утворень, в тому числі суспільних рухів. У зв'язку з цим, **мета даної статті** – окреслити особливості формування та функціонування суспільних рухів, що визначаються новою якістю суспільства, яка характеризує його як мережеве.

Виклад основного матеріалу. В узагальненому вигляді мережеве суспільство розглядається як таке, що засновано на горизонтальних зв'язках і, відповідно, головну роль в ньому відіграє комунікативна мережа відносин [2, с. 63].

Серед процесів, які вплинули на формування суспільства нового типу, крім інформаційно-технологічної революції та кризи систем капіталізму і комунізму, важливу роль відіграло широке розповсюдження нових суспільних рухів, які, згідно думки більшості дослідників, мають характеристики мережі та, підпорядковуючись мережевій логіці, відповідно, мають наступні принципи організації: неієрархічність, децентралізація, гнучкість, рухливість, легкість створення та швидкість розпаду структур, відкритість, загальнодоступність інформаційних ресурсів, рівноправність учасників, вторинність форм і структур по відношенню до змісту діяльності, організація рухів на принципах вільної, добровільної асоціації, самоорганізація та самоуправління [18, с. 272].

Мережеві зв'язки наповнюють новими смислами та ознаками всі сфери суспільства. Так, інформаційна економіка має неабияку залежність від знань, інформації, та технології їх обробки. Через процеси глобалізації, мережеві зв'язки бізнесу та індивідуалізацію праці слабшає соціальна організація робочих та інститути їх захисту. В політиці національна держава поступово

змінюється державою мережевого типу, що заснована на мережі політичних інститутів та органів прийняття рішень національного, регіонального та локального рівнів, взаємодія яких «трансформує прийняття рішень в безкінечні перемовини між ними» [7, с. 29].

Внутрішня сутність мережі, принципи її організації задають ключові характеристики суспільства нового типу.

У М. Кастельса мережа розглядається як «сукупність взаємопов'язаних між собою вузлів» [6, с. 13]. У П. Бурдьє ключовим поняттям при аналізі соціально-політичної реальності є поле (за його характеристиками можна стверджувати, що це аналог мережі), яке, утворюючи єдиний інформаційний континуум, надає можливість поширюватись інформації досить вільно, завдяки чому «гравці» можуть передбачати «ходи» один одного і позиціонуватися всередині поля один щодо одного [12, с. 70]. У І. Мальковської мережі постають як відкриті структури, які мають потенціал для розширення без будь-яких обмежень шляхом включення нових вузлів з тими ж комунікаційними кодами [10].

Серед основних ознак мереж у О. Неклесси виокремлюються мобільність, неформальність та дискретність [13]. Орієнтуючись на дослідження вітчизняних науковців, до ознак мережі можна також віднести наступні – загальна об'єднуюча мета для суб'єктів мережі (індивідуальний інтерес неможливо досягнути поза мережею); множинність рівнів взаємодії; добровільність зв'язків; незалежність членів мережі; множинність лідерів [19, с. 234].

Виходячи з даних характеристик, соціальна структура, маючи мережевий каркас, постає високодинамічною, відкритою для інновацій і в той же час збалансованою. Завдяки такому каркасу (мережам), який поступово перетворюється на інститути, набувають розвитку різноманітні галузі суспільства [7].

При аналізі мережевого суспільства, його впливу на різноманітні інституції, процеси, тощо, найперше, на що звертається увага дослідників –

це інформаційно-комунікативні засади його розвитку, і безпосередньо наслідки розвитку Інтернет. Головну роль в інформаційному обміні між індивідами відіграють засоби масової комунікації. Як зазначає Ю. Краснокутська, «організаційно-функціональні інтенції мас-медійної інфраструктури стають основним елементом механізму виробництва владно значимих імперативів, формою і засобом їхнього відображення, реалізації та презентації соціуму» [9, с. 141].

За О. Назарчуком, появу мережевого суспільства обумовлює нова комунікативна ситуація, яка передбачає розвиток інформаційних та відповідно комунікативних технологій. У цій ситуації спостерігається збільшення обсягу інформації (спостерігається перенасиченість), поява та активне використання мережі Інтернет, виникнення віртуальної реальності [11].

Саме поширення новітніх комунікацій, поява мережі Інтернет стали одними зі значущих процесів, які і досі надають значного впливу на соціально-політичну сферу. Розвиток комунікативної складової мережевого суспільства вплинув на появу альтернативних форм масової комунікації (соціальні мережі), що надали активного розвитку віртуальним Інтернет-спільнотам. Як зазначає В. Горючий, «це співтовариство вже сьогодні може мобілізуватися без особливої працезатратної, тривалої підготовки, використовувати будь-який сприятливий привід для організованого виступу» [3, с. 76]. Підтвердженням даного твердження є поява так званих твіттер-революцій, в яких соціальні мережі стали інструментом реалізації громадських ініціатив. Р. Войтович, досліджуючи мережеве суспільство в умовах глобалізації, визначає роль мережевого суспільства в якості методологічного інтегратора, який «задає нову структуру глобального розвитку шляхом налагодження безперервної самоорганізації внутрішнього простору національних держав» [1, с. 11]. Це дозволяє оперувати такими категоріями як мережева політика, мережева економіка, мережева культура, мережева наука. Так, реалізація мережевої політики пов'язана із реалізацією

політики окремої національної держави, яка орієнтується на загальнопланетарні принципи і підтримується окремими суб'єктами глобального простору. Як зазначає Р. Войтович, свідченням реалізації такої політики стала низка кольорових революцій [1, с. 12].

Революційна активність є однією з форм суспільних рухів. Як вже зазначалося, дані колективні дії (рухи) є одним з факторів появи мережевого суспільства, водночас, сьогодні ми спостерігаємо зворотний процес – суспільство із новою якістю задає відповідні характеристики та особливості функціонування рухів. Н. Скобеліна визначає суспільні рухи як одну з найрухоміших організаційних форм, що швидше за інші адаптуються до нових соціальних умов та пристосовується до правил, що змінилися [15, с. 51].

Єдиного визначення суспільних рухів не існує, дане поняття носить міждисциплінарний характер, відсутня загальна теорія суспільних рухів і тому аналізується в межах різних парадигм під різними кутами зору. При спробі узагальнення знаходимо, що у більшості визначень звертається увага на розгляд суспільних рухів як колективної дії, спрямованої на досягнення спільних інтересів, їх неінституціоналізовану форму та орієнтацію на соціальні зміни.

Так, політологічний енциклопедичний словник визначає поняття громадського руху наступним чином – «добровільне об'єднання людей, яке виникає на основі їхнього свідомого волевиявлення відповідно до спільних політичних або соціальних інтересів, прав і свобод. Їх учасниками визнаються громадяни, які не мають постійного членства, а також суспільні об'єднання, які беруть активну участь у діяльності» [4].

На думку А. Турена, суспільний рух є такою формою колективної діяльності, за допомогою якої соціальні спільноти мають змогу порушити хід історії. Суспільні рухи виступають проти тих чи інших параметрів існуючих суспільних відносин і культурних моделей, таким чином постаючи фактором соціальних змін [17, с. 9–10].

Серед змін, які торкнулися суспільних рухів, можна визначити поширення використання віртуальних мереж у якості інструмента залучення індивідів до різноманітних рухів, що має певні підстави: зручність отримання та трансляції інформації, доступність для великої кількості населення до Інтернет-простору, його анонімність, практична відсутність обмежень у просторі і часі, можливості миттєвого зворотного зв'язку, використання в комунікаціях різнорідного контенту та його поєднання (текстовий, графічний, відео тощо).

Крім особливостей залучення до суспільних рухів, в мережевому суспільстві змінюються умови їх появи та сама сутність рухів – вони постають однією з форм громадянської участі. В інформаційному суспільстві з'являється загальна тенденція зменшення політичної участі громадян, натомість зростають «прямі форми колективної дії», серед яких і різні форми суспільних рухів. Така модель політичної участі має тенденцію до фрагментації (перехід до мережевих структур, групова та індивідуальна участь), неабияка залученість громадян до процесу прийняття рішень на локальному, національному та глобальному рівнях [14, с. 115].

Завдяки розвитку сучасних комунікацій індивіди усвідомлюють себе частиною глобального простору, незалежно від геополітичного чинника відбувається реалізація спільних інтересів в тому числі і через участь у суспільних рухах світового масштабу.

Як ми бачимо, зміна форм і якості інформаційно-комунікативної основи сучасного суспільства є визначальним фактором у його функціонуванні. При цьому слід звернути уваги на одну з крайностей при аналізі даного базису – акцентування уваги безпосередньо на технологічному розвитку інформаційно-комунікативних технологій – мікроелектроніки, Інтернету тощо. На думку М. Кастельса «нові інформаційні та комунікативні технології, будучи вкрай необхідним інструментом багатовекторної трансформації, не є її причиною». Перетворення одночасно впливають на економіку, працю та зайнятість, культуру, політику, державні інститути і

навіть простір і час [цит. за 1, с. 9]. Відповідно до роздумів В. Співака, змінюється культурно-духовний статус людини через трансформацію потреб і ціннісних орієнтирів людини [16].

Характеристики сучасного суспільства як мережевого, поширення глобалізаційних процесів, зміна у ціннісних орієнтирах та потребах індивідів обумовили появу нових суспільних рухів (антиглобалістський рух, феміністський, рух зелених, споживачів тощо). Існують різні трактовки даного типу рухів, але здебільшого вони розглядаються як мережеві структури без ієрархії і єдиного лідера, інституалізація в такій структурі практично відсутня. Вони спрямовані на реалізацію і відстоювання нематеріальних цінностей. За висновками М. Кастельса, із подоланням мережами факторів часу та відстані, люди більшою мірою намагаються самовизначитися в просторі і відновити свою історичну пам'ять, що є умовою розвитку тієї ідентичності, яка породжує розвинуті форми самосвідомості суб'єкта та сучасні суспільні рухи.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Таким чином, можна зазначити, що мережеве суспільство є соціальною структурою, яка характеризує інформаційну епоху розвитку суспільства. Однією з ключових характеристик у його функціонуванні є трансформація і розвиток інформаційно-комунікативної складової та присутність мережевого принципу організації як одного з найефективніших способів передачі інформації у процесі управління загалом.

Суспільні рухи, які є специфічним сегментом громадянського суспільства теж набувають певних загальних рис, пов'язаних із формою їх існування – мережею та превалюванням орієнтиру на відстоювання нематеріальних цінностей.

З розвитком інформаційно-комунікативної складової змінюються механізми формування та діяльності суспільних рухів. Розвиток соціальних мереж став фактором появи твіттер- та кольорових революцій, що повсюдно

розповсюджуються у глобалізованому світі і являють собою проекцію громадянської активності.

Нова якість суспільних рухів надає великі можливості неполітичним акторам впливати на політичне поле, змінювати його дизайн. Але наразі відкритим залишається питання щодо використання суспільних рухів окремими політичними групами у своїх інтересах, що нівелює їх позитивну роль у розвитку суспільства та залишає невизначеною до кінця їх роль у трансформації політичного середовища. В перспективі подальших досліджень суспільних рухів в контексті мережевого суспільства пропонується звернути увагу на їх амбівалентний характер, в плані використання нових можливостей суспільних рухів не тільки в розрізі інтересів суспільства, а й окремих політичних груп та організацій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Войтович Р. Мережеве суспільство як нова форма соціальної організації в умовах глобалізації / Р. Войтович // Політичний менеджмент. – 2010. – № 5. – С. 3–18.
2. Гавриленко І. Мережеве суспільство як поняття. образ та історична перспектива / І. Гавриленко // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2012. – № 1. – С. 62–81.
3. Горовий В. М. ІТ-субкультури в структурі сучасного суспільства / В. М. Горовий // Україна: події, факти, коментарі. – 2012. – № 5. – С. 76–85.
4. Громадянський рух // Політологічний енциклопедичний словник / уклад. : [Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І. О. Поліщук та ін.] ; за ред. М. П. Тřebіна. – Х. : Право, 2015. – С. 158.
5. Денисенко І. Д. Соціальні мережі в контексті соціокультурного підходу: евристичний потенціал дослідження / І. Д. Денисенко // Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Філософія. – 2013. – Вип. 40 (1). – С. 22–29.
6. Кастельс М. Галактика Інтернет: Размышления об Интернете, бизнесе и обществе / М. Кастельс ; [пер. с англ. А. Матвеева; под ред. В. Харитоновна]. – Екатеринбург: УФактория (при участии изд-ва Гуманитарного ун-та), 2004. – 328 с.
7. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура / М. Кастельс; [пер. с англ., под ред. О.И. Шкаратана]. – М. : ГУ ВШЭ, 2000. – 608 с.
8. Кастельс М. Становление общества сетевых структур [Электронный ресурс] / М. Кастельс // Новая постиндустриальная волна на западе / [под ред. В. Иноземцева]. – Режим доступа : <http://iir-mp.narod.ru/books/inozemcev/index.html>.
9. Краснокутська Ю. С. Особливості інституціональних змін поля політики в умовах розвитку сучасного інформаційного суспільства: роль мас-медіа / Ю. С. Краснокутська // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна «Питання політології». – Харків, 2008. – №796. – С. 139–143.
10. Мальковская И. А. Сетевое общество / И. А. Мальковская // Глобалистика: Энциклопедия : [гл. ред. И. И. Мазур, А.Н. Чумаков]. – М.: ОАО Изд-во «Радуга», 2003. – С. 914.

11. Назарчук А. В. Новая коммуникативная ситуация: рождение сетевого общества / А. В. Назарчук // *Философия и будущее цивилизации: Тезисы докладов и выступлений IV Российского философского конгресса (Москва, 24–28 мая 2005 г.)* в 5 т. – Т. 3. – М.: Современные тетради, 2005. – С. 100–101.
12. Назарчук А. В. Сетевое общество и его философское осмысление / А. В. Назарчук // *Вопросы философии*. – 2008. – № 7. – С. 61–75.
13. Неклесса А. Глобальный град : творение и разрушение [Электронный ресурс] / А. Неклесса. – *Новый мир*. – 2001. – № 3. – С. – 131–157. — Режим доступа : http://magazines.russ.ru/novyj_mi/2001/3/nicles-pr.html
14. Павлова Т. В. Социальные движения как фактор трансформации институциональной среды: проблемы теории / Т. В. Павлова // *Полис*. – 2008. – № 5. – С. 113–124.
15. Скобелина Н. А. Общественные движения как объект социологического исследования / Н. А. Скобелина // *Вестник Волгоградского государственного университета Сер. 7, Философия*. – 2010. – № 1 (11). – С. 51–57.
16. Спивак В. Концепция сетевого общества в системе социального знания / В. Спивак // *Вісник академії праці, соціальних відносин і туризму*. – 2018. – №3. – С. 95–96.
17. Турен А. Введение к методу социологической интервенции / А. Турен // *Новые социальные движения в России*. – М.: Прогресс-Комплекс, 1993. – 204 с.
18. Фостер Л. Ф. Суспільний рух як організована колективна дія: теоретичні аспекти / Л. Ф. Фостер // *Вісник Львівського університету. Серія соціологічна*. – 2015. – Вип. 9. – С. 270–274.
19. Чучкевич М. М. Что такое сетевая организация? / М. М. Чучкевич. – М.: Наука, 1999. – 456 с.

Стаття надійшла до редакції 07.04.2018